

Från ideologiska kamper till uttrycksfrihet? Seminarium om flerspråkighet i Finland förr och nu

Aika: to 24.11.2011
Paikka: Helsingin yliopisto
Järjestäjä: Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto
Paikalla: noin 50 henkilöä
Puhujat: Kristina Malmio, dosentti, kirjallisuudentutkija, HY
Mirja Saari, pohjoismaisten kielten professori, HY
Heidi Grönstrand, kotimaisen kirjallisuuden tutkija, TY
Agneta Rahikainen, FM
Klaus Lindgren, yhteiskuntahistorian tutkija, HY
Simo Muir, dosentti, HY
Heini Lehtonen, suomen kielen ja kulttuurin tutkija, HY

”Suomi on aina ollut monikielinen maa, mutta sekä suomenkieliseen että suomenruotsalaiseen nationalistiseen liikkeeseen kuulunut yksi kieli - yksi mieli -ajattelu on hämärtänyt tämän moninaisuuden ymmärtämistä.

Seminaarissa keskustellaan monikielisyyden perinteestä ja nykyisyydestä Suomessa ja siitä, miten tutkimus reagoi monikielisyyden haasteisiin. Kirjallisuuden ja monikielisyyden suhde on yksi seminaarissa käsiteltävistä teemoista.

Seminaarin lähtökohtana on hiljattain ilmestynyt Både och, sekä että. Om flerspråkighet/Monikielisyydestä (toim. Grönstrand & Malmio, Schildts 2011).”

Kristina Malmio: Alkusanat

Seminaari monikielisyydestä Suomessa alkoi tapahtuman organisoijan, dosentti Kristina Malmion, tervetulosanoilla. Hän muistutti, miten ajankohtainen aihe monikielisyys onkaan Suomessa. Esimerkkinä hän antoi Maria Wetterstrandin Hufvudstadsbladetissa 11.9.2011 herättämän keskustelun kaksikielisistä kouluista. Ihmetystä Malmiossa herätti se, miten kauan suomenkielisellä lehdistöllä (Helsingin Sanomilla) meni tarttuakseen samaan aiheeseen. Nähtävästi ruotsinkielisten ja suomenkielisten välillä on näkymätön raja, jota on vaikea ylittää tai jonka ylittäminen vie ainakin aikaa. Malmio pohjusti tulevia esityksiä kertomalla, että monikielisyttä tullaan käsittelemään monista eri näkökulmista suomalaisten kirjailijoiden ja suomalaisen kirjallisuuden kautta. Kirjailijoiden teoksissaan käyttämä monikielisyys kuvastaa hänen mukaansa hyvin vallitsevaa kielellistä ympäristöä ja asenneilmastoa.

Mirja Saari: Den tvåspråkige Aleksis Kivi

Mirja Saaren kiinnostus Aleksis Kiven monikielisyyteen heräsi, kun hän osallistui Suomen Kirjallisuuden Seuran projektiin, jossa tutkitaan ja julkaistaan Kiven kirjeitä. Kivi eli lapsuutensa Nurmijärvellä ja hänen kotikielensä oli suomi. Muutettuaan 12-vuotiaana Helsinkiin hänen koulukielekseen vaihtui ruotsi, ja häntä kiusattiin koulussa huonommasta ruotsin kielen taidosta. Koulu- ja opiskeluaikanaan Kivellä oli vain vähän mahdollisuuksia käyttää suomea ja hänen kirjallisuuden esikuvia olivatkin ruotsinnetut versiot mm. Shakespearen ja Cervantesin teoksista.

Saari on tutkinut Kiven kielivalintoja kirjeissä, jotka ovat säilyneet tähän päivään asti. Kivi oli hyvin johdonmukainen kielivalinnoissaan. Suomea hän käytti perheelleen ja fennomaaneille kirjoittaessaan, ruotsia taas joidenkin ystäviensä ja tuttaviansa kanssa. Lönnroten kanssa Kivi käytti aluksi ruotsia mutta vaihtoi kielen suomeen.

Kivi osasi ruotsia todella hyvin, kirjeissä on vain muutamia toistuvia ”kielivirheitä”. Ruotsinkielisissä kirjeissä Kivi käytti suomalaisia arkaismeja mutta myös suomenkielisissä kirjeissä oli ruotsalaisia vaikutteita, mm. ruotsinkielisiä sanoja, joita hän käytti osittain tyylikeinona. Kirjallisuutta Aleksis Kivi teki aluksi ruotsiksi mutta vaihtoi kielen nopeasti suomeksi. Suomeksi hän kuvasi ympäristöä, josta oli kotoisin ja kirjoitti kirjansa sellaisella suomella, jonka oli oppinut lapsena

Nurmijärvellä. Kiven käyttämää kieltä kritisoikin karuksi ja sisältöä lapselliseksi August Ahlqvist, joka oli Kiven aikalainen kirjailija ja kirjallisuudentutkija.

Heidi Grönstrand: Monikielisyys rajaidentiteettinä – kirjallisuustutkijan näkökulma

Heidi Grönstrand käsitteli esityksessään monikielisyyttä rajaidentiteettinä, kuulumisena moniin ryhmiin mutta toisaalta kuulumattomuutena yhteenkään ryhmistä. Hän käytti myös termiä *rajamaa* kuvatessaan monikielisen paikkaa. Grönstrand kertoi tutkimastaan kirjailijasta Kersti Bergrothista (käytti myös nimeä Mary Marck), joka syntyi v. 1886 Viipurissa. Bergroth kirjoitti aluksi ruotsiksi mutta alkoi kirjoittaa myös suomeksi ja monet kirjat hän julkaisikin sekä suomeksi että ruotsiksi kääntäen kirjat suoraan yhdeltä kieleltä toiselle. Osassa kirjoja, jotka Bergroth kirjoitti sekä suomeksi että ruotsiksi, hän kirjoitti porvarisperheiden elämästä Helsingissä. Käännöksissään hän ei kiinnittänyt huomiota kulttuurisiin eroihin suomen- ja ruotsinkielisten välillä, vaan kuvasi suomen- ja ruotsinkielisten elämän Helsingissä hyvin samankaltaiseksi. Esityksen jälkeen yleisöstä kuitenkin kommentoitiin, että ehkä Bergroth näki, että kulttuurien välillä oli eroja, mutta että hän halusi vaieta kulttuurieroista ottamatta niihin kantaa kirjoissaan.

Agneta Rahikainen: ”Tyskan är mitt bästa språk” - om Edith Södergrans språkliga verklighet

Agneta Rahikainen puhui tutkimastaan runoilijasta, Edith Södergranista, ja hänen elämänsä kielistä. Södergran syntyi v. 1892 Pietarissa, joka oli monikielinen kaupunki, jonka suurin vieraskielinen ryhmä olivat saksalaiset. Pietarissa monikielisyys oli hyvin luonnollista ja varsinkin ei-venäjänkielisille myös lähes pakollista. Kotikielenä Södergranilla oli ruotsi mutta vanhemmat laittoivat hänet saksalaiseen kouluun, sillä saksalaisia kouluja arvostettiin kovasti. Aluksi runoilija kirjoitti runoja saksaksi (myös joitakin ruotsiksi, ranskaksi ja venäjäksi) mutta lopulta käytti vain ruotsia.

Rahikainen pohti, mistä kielenvaihto saksasta ruotsiin voisi kertoa. Hänen mukaansa Södergranin runojen aihepiirin muuttuessa myös kieli vaihtui. Kielen vaihtumiseen liittyi myös tyylin muutos. Saksaksi Södergran kirjoitti lähinnä vain loppusoinnallisia runoja, ruotsinkieliset runot ovat vapaampaa ja assosioivaa tyyliä. Kielen vaihtoon saattoi liittyä myös yleisön vaihto, koska Södergran muutti Pietarista Suomeen. Kirjailija ja tutkija Olof Enckell tapasi Södergranin kerran ja oli itse vakuuttunut siitä, että kielenvaihto tapahtui nimenomaan nationalistisista syistä.

Biografioissa Södergrania on pyritty kuvaamaan nimenomaan suomenruotsalaisena runoilijana, vaikka Södergran ei itse sitä termiä koskaan käyttänytkään. Ruotsia pidetään hänen pääkielenään, vaikka hän kirjoitti aluksi pääasiassa saksaksi. On vaikea sanoa, minne tai mihin ryhmään Södergran tunsi kuuluvansa. Runoissaan hän kuvasi paljon juurettomuutta ja kodittomuutta, minkä voisi tulkita hänen omien tuntemustensa kuvaukseksi.

Klaus Lindgren: Säätyläistön kielivalinnat Venäjän ajan Suomessa

Klaus Lindgren lähti Venäjän ajan Suomen kielitilanteesta liikkeelle perusasioista. Suomen alueen virallinen kieli oli siis ruotsi, jota käyttivät säätyläiset. Rahvas käytti taas suomea ja sellaisten säätyläisten, jotka asuivat pienemmissä kaupungeissa ja maaseudulla, täytyi opetella myös suomea kommunikoidakseen rahvaan kanssa. Kieli oli hyvin luokkasidonnaista ja osoitti ihmisen asemaa yhteiskunnassa. Saksaa puhuttiin varsinkin Viipurin läänissä ja latinaa ja ranskaa käytettiin tieteessä ja korkeakulttuurissa.

Helsingissä pohjalaisessa ja savolaisessa osakunnassa alkoi herätä ajatus suomen kielen arvon nostamisesta. Myös J.V. Snellman alkoi puhua suomen kielen puolesta. Saadakseen paikan maailmanhistoriassa Suomi tarvitsi Snellmanin mukaan kirjallisuutta kansan omalla kielellä, suomen kielellä. Suomi yleistyi aluksi kirjallisuudessa ja teatterissa, hitaammin muutos tapahtui säätyläistön seurustelukieleessä, sillä ruotsi säilyi pitkään kommunikointikielenä säätyläistön sisällä.

Säätyläistö alkoi sivistää tavallista kansaa ja siihen se tarvitsi suomen kielen taitoa. Osa alun perin ruotsinkielisestä säätyläistöstä muutti lastensa kasvatuskieleksi suomen ja siten säätyläisistä yhä isompi osa tuli suomenkieliseksi. Säätyläisten maantieteellinen kielenvaihto noudatteli jokseenkin seuraavia rajoja: pohjoisesta kaakkoa kohti ulottuneella alueella lähes kaikki säätyläiset muuttivat kielensä suomeksi ja maan keskiosassa ruotsinkielistä rannikkoa lukuun ottamatta suuri osa säätyläisistä vaihtoi kieltä. Eteläisessä Suomessa kielenvaihtoa tapahtui vähiten, koska siellä säätyläisiä ja säätyläisten kartanoita oli paljon. Maantieteellisen jaon lisäksi Lindgrenin mukaan

säätyläisiä jakoi toinenkin seikka: alimmat säätyläiset vaihtoivat kielensä ruotsista suomeksi ylempiä säätyläisiä useammin.

Esityksen jälkeen yleisöstä nousi kysymys siitä, miksi venäjä ei koskaan tullut vahvaksi Suomessa. Lindgren sanoi, että tähän synä oli varmaankin se, että Venäjällä ei ollut suuria venäläistämisyarkimyksiä ennen vuosisadan vaihdetta ja että fennomaanien ja svekomaanien yhteinen tavoite oli estää venäjän kielen leviäminen.

Simo Muir: Jiddishiksi vai ruotsiksi? Helsingiläisen Jac Weinsteinin kielivalinnoista

Simo Muir esitteli Jac Weinsteinin, v. 1883 syntyneen juutalaisen revvy- ja näytelmäkirjailijan, kielivalintoja ja Helsingin juutalaista yhteisöä. Juutalaisessa yhteisössä vallitsi diglossia, jossa jiddish oli jokapäiväinen kieli (L-funktio, low function) ja heprea liturgian ja pyhän kieli (H-funktio, high function). Tilanne muuttui vuosisadan vaihteessa kieliliikkeiden myötä. Jiddish tuli juutalaisen vasemmiston kieleksi ja heprea juutalaisen sionistisen oikeiston kieleksi. Yhteisönsä ulkopuolella juutalaiset käyttivät lähinnä ruotsia, koska juutalaiset kävivät ruotsinkielisiä, ”parempia” kouluja. 1930-luvulla paine suomenkielistymiseen alkoi olla niin kova, että juutalaiset nuoret vaativat juutalaisen koulun kielen vaihtamista suomeen, koska muuten nuorisolla ei olisi tulevaisuutta. Koulun kieli vaihdettiin vuonna 1932.

Muirin mukaan Weinsteinin jiddishinkieliset revyyt olivat paikka käsitellä integroitumisen onnistumisia ja epäonnistumisia. Revyissä oli paljon itseironiaa ja niissä käytettiin stereotyyppioita eri kulttuuriryhmistä. Muirin mukaan jiddish oli Weinsteinille yhteisön kokemuksen kieli, jonka sanastosta löytyi sanoja kuvaamaan diasporaa ja vähemmistöasemaa. Jos jiddish oli juutalaisen yhteisön kokemuksen kieli, niin Muirin mukaan Weinsteinin henkilökohtaisen kokemuksen ja ilmaisun kieli oli ruotsi.

Kristina Malmio: Litterär flerspråkighet för en språklig minoritet i omvandling? Den finlandssvenska romanen på 1990- och 2000-talen

Kristina Malmio käsitteli esityksessään suomenruotsalaisessa romaanikirjallisuudessa esiintyvää monikielisyttä. Hänen mukaansa 1900-luvulla monikielisyys oli taka-alalla, vaikka sitä toki silloinkin esiintyi. Nykyään monikielisyttä kuitenkin käytetään paljon mm. tyylikeinona. Kirjallisuudessa esiintyvää monikielisyttä ja kielenvaihtoa kuvaavat sanaparit *entry/exclusion* tai *inclusion/exclusion*. Kielenvaihdolla siis päästetään osaksi kielenkäyttöä, jos osaa käytettyä kieltä mutta suljetaan ulos, jos ei hallitsekaan kuin jotain käytetyistä kielistä.

Malmio nimeää mm. Lars Sundin (*Colorado Avenue*) ja Kjell Westön kirjailijoiksi, jotka käyttävät paljon monikielisyttä teoksissaan. Hän kuitenkin keskittyy pariin muuhun kirjailijaan. Kim Weckströmin kirja *Sista sommaren* (1996) sai aikanaan Hufvudstadsbladetin kirjallisuuskriitikon, Gustaf Widénin, arvioimaan kirjaan kovin sanoin. Weckströmin käyttämä slangi oli liian vaikeaa ymmärtää ja Widén miettiikin, miten kukaan Helsingin ulkopuolella voisi ymmärtää tekstiä. Vaikka Widén tarttui slangiin, hän ei kuitenkaan huomauttanut, että Weckströmin kirjassaan (paljon) käyttämät ranskankieliset sanat voisivat vaikeuttaa ymmärtämistä. Muissa arvosteluissa kirjaa kuitenkin kiiteltiin: kieli oli autenttista ja uskottavaa.

Toinen Malmion käsittelemä kirja oli Marianne Backlénin *Karma* (2001), joka kertoo erimaalaisista maahanmuuttajista Suomessa. Kirjassa suomea käytetään vain kiroilun kielenä. Backlén leikittelee muilla kielillä mm. laittamalla pari tyttöä puhumaan hetkeksi rastafarien käyttämää, hyvin maskuliinista kieltä. Tytöt toteavatkin keskustelun jälkeen, että on hauskaa käyttää omaa salakieltä, jota muut eivät ymmärrä. Kielenvaihto siis antaa heille mahdollisuuden sulkea muut ulos heidän piiristään.

Lopuksi Malmio pohdiskeli, että kirjallisuudessa monikielisytydellä voidaan luoda yhteenkuuluvuutta ja poissulkemista, tunnelmaa jne. Monikielisytyden lisääntyminen kuuluu Malmion mukaan kirjallisuuden postmoderniin hybriditeettiin, joka on nykyajan trendi. Esityksen jälkeen yleisössä problematisoitiin käsitteitä *kodväxling*, *att alternera* ja *ett inskott*. Miten näitä termejä tulisi käyttää kirjojen monikielisyttä analysoitaessa?

Heini Lehtonen: Sosiolingvistisiä näkökulmia itähelsingiläisten nuorten monikielisytyteen

Heini Lehtonen on väitöskirjaopiskelija Helsingin yliopistossa ja tutkii nuorten monikielisyttä. Esityksensä aluksi Lehtonen kehotti muistamaan, että maahanmuuttajat ovat usein monikielisiä jo

tullessaan Suomeen. Kotimaa on voinut olla monikielinen tai he ovat oppineet kieliä matkalla Suomeen.

Lehtonen kävi aluksi läpi sosiolingvistin näkökulmasta seuraavia käsitteitä: kielenvalinta, koodinvaihtelu, koodinvaihto, tyylinvaihtelu, koodinsekoitus, sekakielet, multietnolektit, etnolektit ja kielenylitys. Koodinsekoituksella Lehtonen viittasi koodinvaihteluun, joka on jo niin sulautunutta, että on vaikea sanoa, mikä käytettävistä kielistä on dominoiva. Multietnolektit ovat taas erikielisten maahanmuuttajien yhdessä muovaama kieli, jossa on piirteitä useista maahanmuuttajakielistä ja jonka ydinsanasto koostuu näistä kielistä. Kielenylityksen Lehtonen taas näki neuvotteluna siitä, kenelle kieli kuuluu. Kielenylityksessä arvioidaan sitä, minkä kielen/kielten käyttäjäksi ihminen assosioidaan ja mitä kieliä ihmisellä on oikeus käyttää.

Esimerkkinään Lehtonen käytti aineistoa, jota hän on kerännyt helsinkiläisistä kouluista. Nuorten kielenkäytössä monikielisyys näkyi vahvasti. Hän toi esille mm. wallahi-sanan käytön varsinkin somalinuorten parissa. *Wallahi* tarkoittaa sananmukaisesti *jumalan nimeen* mutta nuoret käyttävät sitä suomen seassa merkityksessä *oikeesti* tai *lupa*n. Yhdessä esimerkissä käytettiin *wallahin* sijasta suomenkielistä ilmausta *minä lupaan*.

Seminaari osoitti jälleen, että monikielisyys ei ole Suomessa vain nykypäivää, vaan se on ollut luonnollinen osa ihmisten elämää jo vuosikymmenten ja vuosisatojen ajan. On ollut aikoja, jolloin monikielisyys on otettu itsestäänselvytenä, ja aikoja, jolloin nationalistiset ajatukset ovat ajaneet yksikielisyyden ihannointiin. Nykypäivänä monia kieliä osaavia ihmisiä arvostetaan, mutta toisaalta eri kielten välille on syntynyt vastakkainasettelua. Viekö ruotsi kouluissa tilaa muiden kielten oppimiselta? Voiko Suomessa olla monikielinen osaamatta suomea? Nämä ovat kysymyksiä, joihin otetaan kantaa niin politiikan kuin arkikeskustelunkin tasolla.

Maija Lappalainen

Kirjoittaja toimii tutkimusavustajana Soveltavan kielentutkimuksen keskuksessa.